

ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΘΡΥΛΟΝ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΔΟΣ

Τὸ νὰ προσθέσῃ τις μίαν ἀκόμη συμβολὴν εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰ βιβλία περὶ ᾿Ατλαντίδος, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν τὰς δύο χιλιάδας¹ θὰ ἐφαίνετο ἴσως ματαιοπονία. Ἐν καθαρῶς ἐπιστημονικῶ μάλιστα περιβάλλοντι τὸ πρᾶγμα θὰ ἐκρίνετο πιθανῶς ὡς εἶδος τόλμης. Ὑπὸ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας ἐπιχειρεῖ νὰ προσθέσῃ μίαν ἔτι συμβολὴν εἰς τὸ ζήτημα ὁ τελευταῖος ᾿Αμερικανὸς ἐρευνητής, ὁ γνωστὸς ἐκ τῆς μελέτης τῶν Ἑλληνικῶν τειχῶν Robert L. S c r a n t o n. Εἰς ἓν πρόσφατον ἄρθρον του προτείνει μίαν πράγματι πρωτότυπον, ἀλλ' ἴσως λίαν τολμηρὰν ἐρμηνείαν: Ὅτι δηλαδὴ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς ᾿Ατλαντίδος ἀφορμὴν παρέσχεν ἡ καταστροφὴ τῶν μεγάλων ἀποχετευτικῶν ἔργων τῶν Μινυῶν, ἐξ ὧν τὰ ὕδατα τῆς Κωπαίδος κατέκλυσαν τὸ Ὀρχομένιον πεδίον². Ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἐπιφυλάξεις θὰ ἐπιχειρήσω καὶ ἐγὼ νὰ πραγματευθῶ τὸ ζήτημα, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον μοῦ εἶναι ἀπρόσιτος ἔστω καὶ μικρὰ βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης³. Τοῦτο πάντως ἴσως νὰ στερῆται μεγαλυτέρας σημασίας εἰδικῶς ἐνταῦθα, διότι πρόκειται νὰ στηριχθῶ ἐπὶ παλαιότερας θεωρίας, τῆς ὁποίας τὴν εὐθύνην φέρω πάλιν ὁ ἴδιος. Πρόκειται δηλ. περὶ τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τῆς Θήρας κατὰ τὸ 1500 π.Χ. περίπου, ἣτις ἐξάπαντος πρέπει νὰ ἀφῆκεν ἀνάμνησιν τρομερὰν εἰς τοὺς τότε κατοίκους τῆς ᾿Ανατολικῆς Μεσογείου. Τὸ ἀνωτέρω θέμα ἀνέπτυξα εἰς σειρὰν δύο διαλέξεων ἐν ᾿Αθήναις, βραχεῖα δὲ περίληψις τούτων ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς ᾿Ανθρωπολογικῆς Ἑταιρείας ᾿Αθηνῶν (1948, σ. 50-55).

Νομίζω ὅτι εἶναι ἄσκοπον, ἐκ μέρους μου δὲ θὰ ἦτο καὶ ἄτοπον, νὰ πραγματευθῶ γεωλογικῶς τὸ ζήτημα. Ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω τὴν γνώμην τοῦ εἰδικοῦ συναδέλφου κ. Ἰ. Τρικκαληνοῦ εἰς τὸ ἀνωτέρω τεῦχος τῆς ᾿Ανθρωπολογικῆς Ἑταιρείας, καθ' ἣν «οὐδὲν στοιχεῖον προσάγεται δικαιολογοῦν τὴν ὑπαρξιν ἐνδοατλαντικῆς ἐκτεταμένης χέρσου, π.χ. τῆς ᾿Ατλαντίδος, ἣτις ἐπιγενῶς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους νὰ ἐξηφανίσθη» (ἔ.ἀ. σ. 55-57).

¹) Ἰ. Τ ρ ι κ κ α λ η ν ὄ ς, Πρακτικὰ Ἑλλην. Ἀνθρωπολ. Ἑταιρείας 1948, σ. 55.

²) R. S c r a n t o n, Lost Atlantis found again? «Archaeology» 2, ἀρ. 3 (Autumn 1949), σ. 159 κ.ἐξ.

³) Ἐκ φήμης μόνον γνωρίζω τὸ τελευταῖον ἢ ἐν τῶν τελευταίων περὶ τοῦ θέματος βιβλίον: Georges P o i s s o n, L' Atlantide devant la science, Paris 1945.

Τὸ πρόβλημα τῆς Ἀτλαντίδος θὰ πραγματευθῶ ἐνταῦθα κατὰ τρόπον πολυπλοκώτερον, ἴσως ὅμως καὶ ὀδηγοῦντα εἰς ἀσφαλέστερα συμπεράσματα. Πρέπει δηλ. πρῶτον νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν πρόκειται περὶ παραμυθίου ἢ περὶ ἱστορικοῦ μύθου. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ περιπτώσιν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν τυπικὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παραδίδονται πάντως οἱ μῦθοι οἱ ἐνέχοντες ἱστορικὸν πυρῆνα, καὶ εἶτα νὰ δοκιμάσωμεν, μήπως εἶναι δυνατόν νὰ ἀποχωρίσωμεν τὰ καθαρῶς ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ συνδυάσωμεν μεταξύ των πρὸς ἐξαγωγήν ἑνὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιθανοῦ ἱστορικοῦ συμπεράσματος.

Τὴν ἐκδοχὴν τοῦ παραμυθίου νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν. Οὔτε τοῦ Πλάτωνος ἡ φαντασία ἦτο δυνατόν νὰ γεννήσῃ μίαν τόσον πρωτοφανῆ καὶ ἀήθη διὰ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν διήγησιν (μόνον βραδύτερον ἀναφαίνεται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς λογοτεχνίας κατὰ τὸν τύπον τῆς Λουκιανείου «Ἀληθοῦς Ἱστορίας»), οὔτε φέρει τὸν τύπον τοῦτον ἢ διήγησις. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «παράδοσις» περὶ Ἀτλαντίδος παρὰ Πλάτωνι. Θὰ ἐπεθύμουν μάλιστα νὰ προσθέσω, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ἡ διήγησις φέρει ἐνιαχοῦ τὸν χαρακτῆρα τοῦ παραμυθίου, τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῆ οὐχὶ εἰς τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' εἰς τοὺς Αἰγυπτίους. Πράγματι, κατέχομεν ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσαίου Βασιλείου (2000-1750 π.Χ. περίπου) ἓν παραμύθιον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐπὶ παύρου τῆς Πειρουπόλεως. Εἶναι ἡ περίφημος «διήγησις τοῦ ναυαγοῦ». Εἰς Αἰγύπτῳ διηγεῖται τὸ ναυάγιόν του, καθ' ἣν ἐποχὴν μετέβαινε πρὸς τὰ μεταλλεῖα τοῦ Φαραῶ (προφανῶς πρὸς τὸ Σινᾶ). Μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ προφυλάξεις του, ἐκλέξαντος πλοῖον 120 πήχεις μακρὸν καὶ 40 πήχεις πλατύ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου «ἦσαν 120 ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς Αἰγύπτου ναυτικῶν. Ἐγνώριζον τὸν οὐρανόν, ἐγνώριζον τὴν γῆν καὶ ἡ καρδία των ἦτο σταθερωτέρα τῆς τοῦ λέοντος. Προέλεγον τὴν θύελλαν προτοῦ νὰ ἐκραγῆ καὶ τὴν κακοκαιρίαν προτοῦ νὰ ἐκοπάσῃ». Παρ' ὅλα ταῦτα φοβερὰ τρικυμία ἐξέσπασε καὶ κῦμα 8 πήχεων ἐλαυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου συνέτριψε τὸ πλοῖον καὶ πάντες ἀπωλέσθησαν πλὴν τοῦ ναυαγοῦ μας, ὅστις ἐχόμενος τεμαχίου ξύλου ἐρρίφθη εἰς μίαν νῆσον. Ἐκεῖ κατῴκει θαυμαστός δράκων, 30 πήχεις μακρός, μὲ σῶμα κεκαλυμμένον ὑπὸ χρυσοῦ, μὲ γενειάδα πλεον τῶν 2 πήχεων καὶ μὲ ὄφρῦς ἐκ γνησίου κ υ ά ν ο υ. Ἦρπασεν εἰς τὸ στόμα του τὸν ναυαγὸν καὶ τὸν μετέφερεν εἰς τὴν φωλεάν του. Δὲν τὸν ἐκακοποίησεν ὅμως, ἀλλ' ἀφοῦ ἔμαθε τὴν ἱστορίαν του, τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι εὕρισκεται «εἰς μίαν νῆσον τῆς θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἀμφότεραι αἱ ὄχθαι κεῖνται ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων . . . Εἶναι μία νῆσος εὐτυχῶν ὑπάρξεων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει ὅ,τιδῆποτε ἐπιθυμητὴ τις καὶ ἥτις εἶναι πλήρης ἀγαθῶν...» Διηγεῖται κατόπιν, ὅτι ἐπὶ τῆς νήσου ἔζων πρὶν

οἱ ἀδελφοὶ του καὶ τὰ τέκνα του, ἐν ὄλῳ 75 δράκοντες πανευτυχεῖς, ἄλλ' ἔπεσεν ἀστήρ, ὅστις ἀπηνθράκωσε τοὺς πάντας, καθ' ἣν στιγμὴν αὐτὸς ἦτο ἀπὼν. Προφητεύει κατόπιν, ὅτι ὁ Αἰγύπτιος ἐντὸς ὀλίγου θὰ παραληφθῆ ἀπὸ πλοῖον ὁμοειδῶν του καὶ θὰ ἀποθάνῃ εὐτυχῆς εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἐν μέσῳ τῆς οἰκογενείας του. Τὸν φορτώνει δῶρα, τοῦ ἀνακοινοῦ ὅτι αὐτὸς (ὁ δράκων) εἶναι ὁ κυρίαρχος τῆς Πούντ καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκουν αἱ μύρραι καὶ πάντα τὰ ἀρώματα. Ἀλλά, τοῦ προσθέτει ἐπὶ πλέον, «οὐδέποτε πλέον θὰ ἐπανίδῃς αὐτὴν τὴν νῆσον, ἐπειδὴ θὰ καταποθῆ ὑπὸ τῶν κυμάτων»⁴. Ἡ διήγησις λοιπὸν περὶ πανευτυχοῦς νήσου μὲ εὐδαίμονας κατοίκους, ἧτις ὕστερον ἐξηφανίσθη καταποντισθεῖσα, εἶναι οἰκεία πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους. Αὐτὴν ἀνέμειξεν ὁ Σαῖτης ἱερεὺς μὲ τὰς λοιπὰς περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεις, διότι συνέπεσε νὰ ἔχουν ὁμοιότητα. Ἄς ἐξετάσωμεν ὅμως πρῶτον, πῶς παραδίδονται οἱ ἱστορικοὶ μῦθοι εἰς τὸν λαόν, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα.

Τὰ ἐνστικτα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ πολιτισμόν, διὰ τοῦτο πάντων ἴσως τῶν ἐθνῶν οἱ ἱστορικοὶ μῦθοι παραδίδονται κατὰ τρόπον τυπικόν, ὅστις παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἐξῆς περίπου μορφήν: Τὰ ὀνόματα παραφθείρονται ἢ παραποιοῦνται. Ἀναμειγνύονται γεγονότα πραγματικὰ μετὰ διηγήσεων φανταστικῶν. Μετατίθεται ὁ τόπος καὶ ἰδιαίτατα ὁ χρόνος, προβαλλόμενος ἀορίστως εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ παρελθόντος. Συμφύρονται ποικίλων ἐποχῶν καὶ προσώπων γεγονότα εἰς μίαν μόνον ἐποχὴν καὶ ἐν μόνον πρόσωπον. Συνήθως διατηροῦνται μερικὰ ὀνόματα, πολλάκις καὶ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα πραγματικά, ἅτινα ὅμως συνυφαίνονται πρὸς στοιχεῖα τοῦ παραμυθίου. Ποικίλλεται ἡ παράδοσις μὲ ἀσήμαντα γεγονότα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα κάμνουν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν, ἐνῶ ἀφήνονται ἀπαράτηρητα γεγονότα πρωταρχικῆς ἐνίστε ἱστορικῆς σημασίας. Αἱ παραδόσεις περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἢ περὶ Ἀττίλα (ἐνθα ὁ Edgel μεταβάλλεται εἰς Nibel, ἐν Σκανδιναυίᾳ δὲ εἰς Atli) εἶναι τυπικὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἐκ τῶν προσφατωτέρων ἐποχῶν.

Ὁ μέγας ἱστορικὸς Eduard Meyer δὲν ἀφῆκεν ἀπαρατήρητον τὸ ἀνωτέρω φαινόμενον. Ἴδου πῶς ἐκθέτει τὸ πρᾶγμα⁵:

Γεγονότα ἱστορικὰ παραδίδονται εἰς τοὺς λαϊκοὺς μυθολογικοὺς κύκλους . . . ἀναμειγνύονται μὲ ὑλικὸν ἄλλης καταγωγῆς, ἐν μέρει ἐκ

⁴) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ G o l e n i s c h e f f, Les Papyrus hieratiques de l'Ermitage impérial de St. Petersburg, 1913 καὶ Le Conte du Naufragé, Kairo 1912. Πβ. E r m a n - R a n k e, Aegypten 603-605.

⁵) Eduard Meyer, Geschichte des Altertums 2, 1 (δευτέρα ἐκδ., 1928), 256-8.

μύθων, ἐν μέρει ἐκ παραμυθίων καὶ οὕτω μεταβάλλονται ριζικῶς. Ἡ τροϊκὴ ἐκστρατεία συγχωνεύεται μὲ τὸν μῦθον τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, εἶτα εὐρύνεται διαρκῶς (μῦθος τοῦ Ὀδυσσέως). Ὁ μῦθος τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις ἐμφανίζεται μὲ τὸν μῦθον τοῦ Οἰδίποδος καὶ τοῦ Τειρεσίου, περαιτέρω συνδέεται μετ' αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἀμφιαράου, θεοῦ τοῦ γειτονικοῦ Ὀρωποῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Γραίων . . . Αὐταὶ αἱ ἀρχικῶς ἀνεξάρτητοι παραδόσεις συνεδέθησαν εἶτα πρὸς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Θηβῶν . . . πρὸς δὲ ὁ μῦθος τῆς μονομαχίας δύο ἀδελφῶν (Ἐτεοκλῆς εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ γειτονικοῦ Ὀρχομενοῦ, Πολυνείκης ὅμως εἶναι πεπλασμένη λέξις), ὅστις εἶναι λίαν διαδεδομένον λαϊκὸν θέμα. Πάντως ὁ ἱστορικὸς πυρὴν εἶναι καθαρὸς...

Περαιτέρω ἐπάγεται ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐρευνητὴς τῆς προϊστορίας καὶ τῆς ἀπωτάτης ἱστορίας :

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ἀναγκαστικῶς ἦτο κοσμοιστορικὸν γεγονὸς (ὁ πόλεμος τῶν Ἑπτὰ), διότι οἱ ἡρωϊκοὶ μῦθοι καὶ ἄλλων λαῶν, ἰδίᾳ τῶν Γερμανικῶν, δεικνύουν ὅτι συχνάκις ἀσημαντὰ γεγονότα (λ.χ. ἡ κατάλυσις τοῦ κράτους τῆς Βουργουνδίας τοῦ Βόρμς) κερδίζουσιν πρωτεύουσιν θέσιν εἰς τοὺς μύθους, ἐνῶ πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα, ὡς ἡ εἰσβολὴ τῶν Ρωμαίων, ἀπεσβέσθησαν ἐντελῶς ἐκ τῆς μνήμης τοῦ λαοῦ . . . Ἡ κατάλυσις τῶν Καδμείων Θηβῶν ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν κατὰ τὴν Μετανάστευσιν τῶν λαῶν προβάλλεται ψευδῶς εἰς τὴν π α μ π α λ α ί α ν ἐ π ο χ ῆ ν (Urzeit).

Μὲ τὰ γεγονότα τῆς Βουργουνδίας συνδέεται, ὡς γνωστόν, τὸ μέγα ἔπος τῶν Nibelungen καὶ τοῦτο ἐννοεῖ ὁ πολὺς Eduard Meyer. Ἀνάλογον παράδειγμα ἐκ τοῦ Σουμερικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἦτο ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο πτωχῶν δυναστειῶν τῆς Λάρσας καὶ τῆς Ἰσίν, ἧς ἡ καταστροφὴ ἀφῆκε ζωηροτάτην ἀνάμνησιν εἰς τὸν λαὸν καὶ ἐγένετο καὶ ἀπαρχὴ χρονολογίας, ἐνῶ σπουδαιότερα γεγονότα, ὡς τὰ κατορθώματα τοῦ Ἐανναδιοῦ, ὁ μέγας Λουγγάλ Ζαγγιζὶ καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ γίγας Σαργῶν τῆς Ἀγάδης δὲν ἀφῆκαν ἀνάλογον ἐντύπωσιν.

Ἐξόχως χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ἀνωτέρω πορείας τῶν γεγονότων μᾶς παρέχει ὁ Ἡρόδοτος, οὗ αἱ πηγαὶ ἦσαν σχεδὸν κατὰ κανόνα ὁ λαὸς καὶ αἱ λαϊκαὶ διηγήσεις καὶ οἱ λαϊκοὶ δραγουμᾶνοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ τότε μία σωστὴ πληγὴ, ὡς εἶναι καὶ οἱ σημερινοὶ ἀπόγονοί των. Εἰς τὴν Βαβυλῶνα ὁ λαὸς ἐπίστευεν, οὕτω δὲ διηγήθη καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἔργα καὶ κατορθώματα ἀνήκον εἰς δύο βασίλισσας, τὴν Σεμιράμιδα καὶ τὴν Νίτωκριν, ἰδιαίτατα τὴν τελευταίαν. Ἐν τούτοις βασίλισσαν κυβερνῶσαν οὐδέποτε ἔσχεν ἡ Βαβυλών. Ἡ μὲν Σεμίραμις ὑπῆρξε πρόσωπον ἱστορικόν, ἀλλ' ὑπῆρξε βασιλομήτωρ (οὐχὶ βασίλισσα) τῆς Ἀσσυρίας καὶ τὸ πολὺ ἐπετρόπευ-

σεν ἐπὶ 4 ἔτη, περὶ τὸ 810 π.Χ., τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς Adad Nirari τοῦ Δ'. Ἡ δὲ Νίτωκρῖς, εἰς ἣν ἀπεδίδοντο ἔργα πολλῶν βασιλέων, κυρίως τοῦ Ναβουχοδονόσορος τοῦ Β'., εἶναι πρόσωπον ἀνύπαρκτον. Εἰς τὴν Αἴγυπτον πάλιν πᾶν σχεδὸν κατόρθωμα τῶν τόσων ἐνδόξων μοναρχῶν ἀπέδιδεν ὁ λαὸς εἰς ἓνα καὶ μόνον φαραῶ, τὸν Σέσωστριν. Οὗτος ὑπῆρξε πρόσωπον ὑπαρκτὸν καὶ μάλιστα μέγας φαραῶ τῆς 12ης δυναστείας (19ος αἰὼν π.Χ.). Τοῦ ἀπεδόθησαν ὅμως γεγονότα αἰῶνων ὀλοκλήρων, διότι μόνον αὐτὸν εἶχε πρόχειρον ἀνὰ στόμα ὁ λαός. Ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἀπέδειξεν ὁ αἰγυπτιολόγος Spiegelberg, ἀπὸ τοιαύτας πηγὰς ἠρύετο τὰς πληροφορίας του. Οὕτως ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν Ἡρόδοτον περὶ πυραμίδων οἱ λαϊκοὶ ἐξηγηταὶ τοῦ ἐξιστόρησαν παραμύθια περὶ σκορόδων καὶ κρομμύων, τῶν ὁποίων δῆθεν κολοσσιαῖαι ποσότητες ἀνηλώθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν⁶.

Ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον παράδειγμα, ἴσως ὅμως τὸ φωτεινότερον, ἔχομεν ἀνάλογον φαινόμενον τοὺς ἱστορικοὺς μύθους περὶ Μίνως. Γνωρίζομεν σήμερον, ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρξαν πολλὰ ἀνάκτορα ἀριθμήσαντα ζωὴν πέντε καὶ ἕξ αἰῶνων ἕκαστον. Πολλοὶ ἐνδοξοὶ προσωπικότητες πρέπει νὰ ἐνεψύχωσαν καὶ νὰ ἐκλείψαν τὰ ἀνάκτορα ἐκεῖνα. Ἐν τούτοις τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν περὶ Κρήτης ἀναμνήσεων τῶν Ἀρχαίων περιστρέφεται περὶ ἓνα μόνον δυνάστην, τὸν Μίνωα τῆς Κνωσοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνίοτε ἐδιπλασίαζον (Μίνως παλαιότερος ἢ πρῶτος καὶ νεώτερος ἢ δεύτερος), διότι ἔβλεπον ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἓν μόνον πρόσωπον πάντα τὰ μνημονεύόμενα γεγονότα⁷. Βάσει λοιπὸν τῶν τοιούτων προϋποθέσεων θὰ πειραθῶμεν νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὸν μῦθον τῆς Ἀτλαντίδος. Ἐπειδὴ ὅμως πλὴν τῆς τοπικῆς δυσκολίας (Ἀτλαντικὸς Ὠκεανὸς) ὑπάρχει εἰς τὴν διήγησιν καὶ ἡ φαινομένη ἔτι μείζων, ἡ χρονικὴ (τὰ γεγονότα τῆς

⁶) Ἡ ρ ο δ. 2, 125 (χίλια ἑξακόσια τάλαντα ἀργύρου δῆθεν ἐξωδεύθησαν εἰς τὰ ὄρεα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος!). Πρβλ. W. S p i e g e l b e r g, Die Glaubwürdigkeit von Herodots Bericht über Aegypten im Lichte der aegyptischen Denkmäler (Orient und Antike 3) σ. 16 καὶ σημ. 12. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον περὶ τὸ 450 ἐπὶ 3 1/2 μῆνας, ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Νοεμβρίου. Ἴσως κατέχομεν δύο αὐτόγραφα του, διότι ἐν Ναυκράτει, εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον (Ἑλλήνιον), ὅπου οἱ ἐπισκέπται ἀνέθετον ἀγγεῖα, εὑρέθησαν δύο ὄστρακα μὲ τὸ ὄνομά του, διὰ γοαφῆς τῶν μέσων που τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. *Ε.ἀ. σ. 13. Εἰς τὸν Σέσωστριν ἀπέδιδεν ὁ λαὸς ἔργα καὶ κατακτήσεις Φαραῶ μέχρις 700 ἐτῶν νεωτέρων (Τουθμῶσιος, Ἀμενώφιος καὶ Ἰδία Ραμεσσή τοῦ Β'). *Ε.ἀ. σ. 24.

⁷) Περὶ τούτων διαλαμβάνω ἐκτενέστερον εἰς ἐργασίαν μου περὶ τῶν βασιλικῶν γενεαλογιῶν τῆς Κρήτης, δημοσιευομένην ὀσονούπω ἐν Melanges Charles Picard.

Ἄτλαντίδος συνέβησαν δῆθεν 9 χιλ. ἔτη πρὸ τῆς διηγήσεως), πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις ὡς πρὸς τὸν κολοσσιαῖον τοῦτον ἀναχρονισμόν.

Σήμερον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς τοῦ πλανήτου μας μέχρι τῆς 4ης π.Χ. χιλιετηρίδος, ἥτοι περίπου ἐπὶ διάστημα 6 χιλιάδων ἐτῶν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ ἐμφάνις τοῦ ἀνθρωπίνου ζωολογικοῦ εἴδους, ὅπως μᾶς λέγουν οἱ εἰδικοί, παρακολουθεῖται μέχρις 600 χιλ. ἐτῶν, ἴσως καὶ μέχρις ἑνὸς ἑκατομμυρίου. Ἡ ἱστορία τῆς ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς μέχρις 800 ἑκατομμυρίων ἐτῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον ἐπανάστασιν εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ γηραιότερα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν δὲν ἀριθμοῦν πλέον τῶν 1000 ἐτῶν πολιτικῆς συνεχοῦς ἱστορίας καὶ ζωῆς. Τὸ γηραιότερον τῶν ἱστορικῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, ἡ Ἑλλάς, ὄχι περισσότερα τῶν 3000-3500, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Σουμέριοι περίπου 5000 ἐτῶν. Ὁ Μεσαίων ἤρκεῖτο, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ Ἰσραήλ, νὰ θέτῃ τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου εἰς τὸ ἔτος 4004 π.Χ., τὸ ὅποιον συμπίπτει ἀπλῶς πρὸς τὴν ἀνατολὴν τῶν δύο μνημονευθέντων μεγάλων πολιτισμῶν⁸.

Ἐκτοτε αἱ πρόοδοι ὑπῆρξαν σταθεραὶ καὶ κολοσσιαῖαι. Ὁ ἄνθρωπος ἀνεκάλυψε νέας ἡπείρους. Κατόπιν περιέπλευσε τὴν γῆν. Κατόπιν, παρ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς προλήψεις ἢ κινδύνους, οὓς εἶχον νὰ ὑπερνικήσουν οἱ Γαλιλαῖοι τῆς ἐπιστήμης, τὰ τηλεσκόπια καὶ τὰ φασματοσκόπια ἐξηρεύνησαν τὸ χάος τοῦ Σύμπαντος. Σήμερον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ σταθμίσωμεν ἀκριβέστερον, ὅποιον ἀπειροελάχιστον κλάσμα ὕλης εἶναι ἡ Γῆ ἐντὸς τοῦ Σύμπαντος καὶ πόσον μηδαμινὸν τμῆμα χρονικῆς στιγμῆς ἀντιπροσωπεύει ἐπὶ τῆς ἡλικίας τῆς γῆς ταύτης ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Ἔως ποῦ λοιπὸν φθάνουν αἱ παλαιόταται ἀναμνήσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς Γῆς; Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον ζήτημα διὰ τὸ πρόβλημα τῆς Ἄτλαντίδος. Ἐκατομμύρια ἐτῶν ἐχρειάσθησαν μέχρις ὅτου ψυχθῆ ἡ Γῆ εἰς τὴν ἐλαχίστην καὶ χθαμαλὴν ξηρὰν καὶ τὰς ἀπεράντους θαλάσσας τῆς πρωτογενοῦς περιόδου. Φύκη, κοράλλια, μαλάκια καὶ τὰ σχετικὰ ἀτελέστατα εἶδη ζωῆς ἐμφανίζονται ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας. Ἡ δευτερογενὴς περίοδος ἀναπτύσσει δένδρα, δάση καὶ νέα ζῶα, ἰδίως τὰ πελώρια σαυροειδῆ. Ἡ τριτογενὴς περίοδος φέρει μεγάλας μεταβολὰς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ πλανήτου. Ἐξαφανίζονται τὰ προηγού-

⁸) Ὅρα τὸ βιβλίον τοῦ Ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Arnold T o y n b e e, Civilization on Trial (1948) σ. 151-2, ἔνθα διατυπώνει ἀναλόγους καὶ περαιτέρω ἔτι σκέψεις εἰς τὸ οἰκεῖον πρωτότυπον ὕφος του.

μενα ζῶα καὶ ἐμφανίζονται πελώρια θηλαστικά, τὰ διάφορα παλαιοθήρια, ἅτινα καὶ ἐξαφανίζονται διαρκούσης τῆς περιόδου. Περὶ τὸ τέλος ἐμφανίζονται καὶ τὰ τελειότερα πιθηκανθρώπινα ὄντα, ἀφ' ὧν κατόπιν ἀπεσχίσθη ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἀρχικῆς οἰκογενείας τῶν Primaten. Πᾶσαι αὗται αἱ ἐξελίξεις ὑπολογίζονται εἰς ἑκατομμύρια ἐτῶν.

Ἡ τελευταία περίοδος, ἡ τεταρτογενής, εἰς ἣν ἀνήκομεν καὶ ἡμεῖς διαιρεῖται εἰς παλαιότεραν καὶ νεωτέραν. Ἡ παλαιότερα εἶχε ζωικὸν κόσμον ἐκλιπόντα (Μαμμούθ, παλαιὸς ἐλέφας, σπηλαία ἄρκτος καὶ ἔλαφος). Οἱ παγετῶνες ἐπεκτείνονται καὶ ὑποχωροῦσιν ἐναλλάξ. Τότε ἐμφανίζεται καὶ ὁ παλαιότατος (παλαιολιθικὸς) ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀφῆκε τὰ ἴχνη του σαφῆ, ὁ ἄνθρωπος τῆς Χελλαίας περιόδου. Πρὸς τὴν περίοδον αὐτὴν συνάπτονται καὶ αἱ τελευταῖαι γεωλογικαὶ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐσχημάτισαν τὰς ἡπείρους ὑπὸ τὴν σημερινὴν των μορφήν. Προτοῦ δηλ. ἀρχίσει ἡ περιόδός μας, ἡ νεωτέρα τεταρτογενής (περίπου 20.000 ἔτη π.Χ.), ἡ Ἀγγλία ἀπεχωρίσθη τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, ἡ Ἀφρικὴ ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Εὐρώπης τελικῶς καὶ ἐσχηματίσθη ἡ Μεσόγειος, ἐκλιπόντων τῶν γεφυρωμάτων ἅτινα ἤνωνον τὰς δύο ἡπείρους διὰ προεκτάσεως τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Περὶ τοὺς τότε χρόνους ἐβυθίσθη καὶ ἡ Αἴγις, ὡς καὶ ἡ ξηρὰ ἣτις συνέδεε τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Β. Ἀμερικῆς, ἴσως δὲ καὶ ἡ συνδέουσα τὴν Ἀνατ. Ἀσίαν μετὰ τῆς Ἀλάσκας.

Ἄν τώρα ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Εἶναι δυνατὸν ἡ πρωτόγονος τότε ἀνθρωπότης νὰ διетήρησε τὰς ἀναμνήσεις τῶν γεωλογικῶν τούτων φαινομένων; Ὑποτίθεται ὅτι εἰς τοὺς πρωτογόνους χρόνους ὁ ἄνθρωπος δυνατὸν νὰ ἐπέρασε διὰ τῆς Σούνδης πρὸς τὴν Αὐστραλίαν (προτοῦ νὰ σχηματισθῆ ἡ σημερινὴ πολυνησία εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Σούνδης). Ὅμοίως κύματα φυλῶν δυνατὸν νὰ ἐπέρασαν πρὸς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τοῦ διαδρόμου τῆς Ἀλάσκας καὶ ἀνάλογόν τι νὰ συνέβη μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα τῆς Εὐρώπης διὰ τῶν μνημονευθέντων διαδρόμων τῆς Μεσογείου πρὸς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ δὲν διетηρήθη ἡ παραμικρὰ ἀνάμνησις. Ὁ Χελλαῖος ἄνθρωπος ἦτο ὃν ζῶδες καὶ ἀποκλείεται πᾶσα διανοητικὴ ἐξέλιξις, ἣτις θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ διατηρήσῃ ἔστω καὶ εἰς τὴν μνήμην τοιαῦτα γεγονότα. Ἡ παλαιότης τῶν γεωλογικῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἡ περὶ Κατακλυσμοῦ. Γνωρίζομεν ὅτι ἔγιναν πολλοὶ κατακλυσμοί, ὄμβριοι εἴτε θαλάσσιοι, ἡ δὲ ἀνάμνησις των περιεσώθη εἰς ὅλας τὰς ἡπείρους, πλὴν τῆς Ἀφρικανικῆς. Ὁ ἰδικός μας (ὁ τῆς Ἀγίας Γραφῆς δηλαδή, διότι οἱ Ἕλληνες εἶχον καὶ ἄλλας ἰδίας παραδόσεις περὶ κατακλυσμῶν) γνωρίζομεν ὅτι ἀνάγεται εἰς τὸν ἕτερον τῶν παλαιωτάτων πολιτισμῶν, τὸν Σουμερικόν. Ἐκεῖθεν τὸν

παρέλαβον οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὰς παραδόσεις των. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Οὐρ ἔδειξαν ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῆς καταστροφῆς, ἐπισυμβάσης κατὰ τὴν 4ην χιλιετηρίδα π.Χ. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ τοπικὰ δεδομένα τῶν Αἰγυπτίων φέρουν τὴν Ἀτλαντίδα ἔξω τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, δηλ. εἰς τὸν σημερινὸν Ἀτλαντικὸν καὶ δίδουν χρονολογίαν 9 χιλ. ἐτῶν ἀπὸ τῆς συνομιλίας μεταξὺ Σόλωνος καὶ Σαϊτῶν ἱερέων, ἔπεται ὅτι φθάνομεν εἰς τὸ ἀδύνατον. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς Ἀγγλίας ἢ περὶ βυθίσεως ξηρᾶς εἰς τὸν Δυτ. Ἀτλαντικὸν (θάλασσα τῶν Σαργάσσων), ἦτοι περὶ ἑνὸς πραγματικοῦ γεγονότος κατὰ τὰ δεδομένα τῆς γεωλογίας, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατήσουν εἰς τὴν μνήμην των ἕν τοιούτον ἀπώτατον γεγονός.

Οὕτω ἀπομένει ὡς μόνη ὁδὸς νὰ θεωρηθῆ μὲν πραγματικὸς ὁ ἱστορικὸς πυρὴν τῆς περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεως, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῆ ἔξω τόπου καὶ χρόνου, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλας ἱστορικὰς παραδόσεις. Οἱ Αἰγύπτιοι ἄλλως εἰς τὰς χρονολογίας των, ὡς καὶ οἱ Σουμέριοι, ἀποδεικνύονται ἐξογκοῦντες τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐτῶν πέρα παντὸς νοητοῦ ὁρίου. Ὅπως τοῦναντίον, ἕν σταθερὸν σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἢ παράδοσις ἐκείνη ἀναφέρει, θὰ μᾶς κατατοπίσῃ ἀμέσως εἰς τὸ ὀρθὸν χρονικὸν πλαίσιον. Τοῦτο εἶναι ἡ μεγίστη ἀκμὴ τοῦ «Ἑλληνικοῦ», ἣτις ἀναφέρεται σταθερῶς εἰς τὴν διήγησιν τῆς Ἀτλαντίδος. Τοῦτο μᾶς ὁδηγεῖ μὲ ἀσφάλειαν εἰς τὸν 16-15ον π.Χ. αἰῶνα, ὅποτε ὁ Κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς εὕρισκετο πράγματι εἰς τὴν ὑψίστην του ἀκμὴν. Τώρα λοιπὸν εἴμεθα παρεσκευασμένοι, ὅπως ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν περὶ τῆς Ἀτλαντίδος διήγησιν, ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ὁ Κριτίας⁹ εἰσάγεται διηγούμενος σπουδαιοτάτην περὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου παράδοσιν. Αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸν Σόλωνα, ὅστις τὴν διηγήθη εἰς τὸν Δρωπίδην, πρόππαπον τοῦ Κριτίου, πρὸς ὃν ὁ μέγας νομοθέτης εἶχε στενὸν οἰκογενειακὸν δεσμόν. Ὁ Κριτίας εἶτα, πάππος ὁμώνυμος τοῦ διηγουμένου, ἐπανέλαβε ταύτην παρουσίᾳ τοῦ ἐγγόνου. Ἡ διήγησις ἕν συνόψει ἔχει ὡς ἑξῆς :

21 Ε Κατὰ τὸ εἰς Αἴγυπτον ταξιδιὸν τοῦ ὁ Σόλων¹⁰ ἦλθεν εἰς λόγους πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς Νηϊθ («Ἀθηναῶς») ἐν Σαῖδι. Διαρκουσῶν τῶν συνομιλιῶν ἐφιλοτιμήθη νὰ παρουσιάσῃ καὶ οὗτος εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, (τοὺς ἀσυγκρίτους διὰ τὸ παρελθόν των, διὰ τὸ ὁποῖον ἦσαν

⁹) Π λ α τ. Τίμ. 21b καὶ ἑξῆς.

¹⁰) Ὁ Σόλων ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 610|39 μέχρι τοῦ 559|58 π.Χ. Εἰς Αἴγυπτον ἀπεδήμησε μετὰ τὸ 572 καὶ ἡ ἀπουσία του ἕν συνόλω διήρκεσε 10 ἔτη, καθ' ἃ ἐπεσκέφθη καὶ ἄλλας χώρας.

22 b πολὺ ὑπερήφανοι) ὅ,τι ἀρχαιότερον ἐγνώριζε περὶ Ἑλλάδος, ἦτοι τὰ πε-
 ρὶ Φορωνέως καὶ Νιόβης καὶ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ. Τότε
 εἷς τῶν ἱερέων ὑπολαβὼν εἶπε τὰ ἑξῆς: Ὡ Σόλων Σόλων, οἱ Ἕλληνες
 22c-23c εἴσθε πάντοτε παῖδες, διότι τίποτε παλαιὸν δὲν γνωρίζετε. Πρωτίστως
 ὁμιλεῖτε περὶ ἐνὸς κατακλυσμοῦ, ἐνῶ προηγουμένως συνέβησαν πολ-
 λοί. Ἄλλαι πάλιν καταστροφαὶ ὀφείλονται εἰς τὸ πῦρ, ὅταν γίνωνται
 αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν τάξιν τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ ἐνθυμεῖσθε καὶ τοῦτο
 ὁσάκις κάμνετε λόγον περὶ Φαέθοντος. Κατόπιν τῆς κάθε καταστροφῆς
 ἠφανίζετο τὸ μορφωμένον καὶ τὸ ἐγγράμματον στοιχεῖον τοῦ πληθυ-
 σμοῦ, ἀπέμενον δὲ μόνοι οἱ βουκόλοι εἰς τὰ ὄρη. Δι' αὐτὸ δὲν ἐνθυ-
 23e μεῖσθε τίποτε. Ἐν τούτοις διεπράξατε μέγιστον κατόρθωμα πρὸ 9
 χιλιάδων ἔτων, διότι ἐταπεινώσατε τότε μεγάλην καὶ ὑπερφίαλον δύ-
 24e ναμιν, ἣτις ὠρμήθη ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους. Ἐκεῖ ἔκειτο νῆσος
 μεγαλυτέρα τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ὁμοῦ, ὅπου ἀνεπτύχθη θαυ-
 μαστὴ δύναμις βασιλέων, οἵτινες ἐφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἄρχουν
 25b-d μέχρι Τυρρηνίας καὶ μέχρῃς Αἰγυπτιακῶν συνόρων. Συλλέξαντες κά-
 ποτε τὰς δυνάμεις των, ἐπεχείρησαν νὰ δουλώσουν καὶ σᾶς καὶ ἡμᾶς
 εἰς μίαν μόνην ἐξόρμησιν. Σεῖς τότε ἐτέθητε ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἀντετά-
 χθητε, μὴ ἐγκαταλείψαντες τὸν ἀγῶνα ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ ἄλλοι σᾶς
 ἐγκατέλειψαν καὶ ἐμείνατε μόνοι. Διητρέξατε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύ-
 νων, ἀλλὰ τέλος ἐνικήσατε, ἠμποδίσατε τὴν δούλωσιν ἡμῶν τῶν ἄλ-
 λων καὶ ἠλευθερώσατε καὶ τοὺς δεδουλωμένους. Ὑστερον ὅμως ἐγι-
 ναν ἐξαίσιοι σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, ἐν τὸς δὲ μιᾶς ἡμέ-
 ρας καὶ μιᾶς τρομερᾶς νυκτὸς καὶ ὁ ἰδικὸς σας στρα-
 τὸς ἐξηφανίσθη ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ἡ Ἀτλαντὶς ὡσαύτως
 βυθισθεῖσα ὑπὸ τὸ πέλαγος ἠφανίσθη. Διὰ τοῦτο
 καὶ τὸ ἐκεῖ πέλαγος εἶναι δύσβατον καὶ ἀνεξερεῦνητον, διότι ὑπάρχει
 πολὺς πηλός, ὃν ἀφῆκεν ἡ καταποντισθεῖσα νῆσος¹¹.

¹¹) Τὸ τελευταῖον τοῦτο χαρακτηριστικὸν ἔκαμεν, ὡς γνωστόν, μερικοὺς νὰ ἀναζητήσουν τὴν Ἀτλαντίδα εἰς τὴν παρὰ τὰς Ἀντίλλας θάλασσαν τῶν Σαρ-
 γάσων, ἣτις διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ὁμωνύμου ἐνύδρου φυτοῦ παρέχει μεγάλας
 δυσκολίας εἰς τοὺς ναυτιλλομένους. Προσωπικῶς ἐγὼ πιστεύω εἰς τὴν δυνατό-
 τητα μιᾶς τοιαύτης ἀναμνήσεως, διότι φαίνεται νὰ ὑποτιμῶμεν τὰ τολμήματα
 τῶν δεινῶν θαλασσοπόρων τῆς ἀρχαιότητος. (Ὅρα κατωτέρω περὶ τοῦ περι-
 πλου τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τῶν Φοινίκων). Μήπως τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτω-
 νος (Τίμ. 24e-25) δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ πρώτη μνεία τῆς Ἀμερι-
 κῆς; Ἀφοῦ δηλ. περιγράφεται πρῶτον ἡ Ἀτλαντὶς ὡς κειμένη ἔξω τοῦ Γι-
 βραλτάρ, μνημονεύεται ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἐξ αὐτῆς ἠδύνατό τις νὰ πλεύσῃ περαι-
 τέρω πρὸς ἄλλας νήσους καὶ μάλιστα τὰς ἄλλας νήσους, ἄρα αὗται ἦσαν
 κάτι πολὺ γνωστόν, καὶ ἐκεῖθεν περαιτέρω «ἐπὶ τὴν καταντικρὸν πᾶσαν ἡπει-
 ρον τὴν περὶ τὸν ἀληθινὸν ἐκεῖνον πόντον». Μήπως καὶ ὁ Κολόμβος (ὁ τρί-

Ἡ διήγησις, ἣτις ποικίλλεται ὑπὸ φιλοσοφικῶν καὶ κοσμογονικῶν δοξασιῶν, εἶναι ἀρκούντως ἐκτενής¹². Σήμερον, ὅποτε ἡ αἰγυπτιακὴ φιλολογία καὶ διανόησις μᾶς εἶναι καλῶς γνωσταί, θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἀποχωρίσῃ τις τὸ καθαρῶς αἰγυπτιακὸν στοιχεῖον τῆς διηγήσεως ἀπὸ τὰς προσθήκας τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ἐνταῦθα, ἡ δὲ δοθεῖσα ἀνωτέρω περιλήψις εἶναι ἀρκετὴ πρὸς τὸν σκοπὸν μας.

Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι ὡς ἐκτίθεται ὁ μῦθος, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῆ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ χωρίσωμεν τὰ φανταστικά ἀπὸ τῶν πραγματικῶν στοιχείων, τὰ δὲ τελευταῖα εἶναι δυνατὰ καὶ μάλιστα ταυτίσιμα, φθάνει νὰ λυθῶσι τῆς συνεχείας τόπου καὶ ἰδίως χρόνου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τῶν ἱστορικῶν μύθων, ὡς ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω.

Καὶ τὴν μὲν ἐρμηνείαν τῆς τοποθετήσεως τῆς βυθισθείσης νήσου εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν θὰ συζητήσωμεν κατωτέρω. Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολογίαν τῶν 9 χιλ. ἐτῶν γνωρίζομεν σήμερον ἀπλῶς, ὅτι οὔτε Ἕλληνες ὑπῆρχον τότε ἵνα ἐκτελέσωσι τὰ ἥρωικὰ κατορθώματα, οὔτε Αἰγύπτιοι διὰ νὰ τὰ καταγράψουν. Τὰ λεγόμενα «κείμενα τῶν Πυραμίδων», τὰ παλαιότατα συνεχῆ κείμενα τῶν Αἰγυπτίων, ἀνήκουν εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς 3ης χιλιετηρίδος ἀλλ' εἶναι θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Κείμενα ἱστορικά, σημαντικῆς ὅπως δήποτε ἐκτάσεως, ἔχομεν μόνον ἀπὸ τῆς 18ης δυναστείας. Τὰ ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ' (1500-1447) καὶ τὰ τοῦ Ραμεσσῆ τοῦ Β' (1292-1225), ὁμοῦ μὲ τὰς ἔτι ὑστερωτέρας εἰδήσεις τοῦ Μερνεφθᾶ καὶ Ραμεσσῆ τοῦ Γ'. Τὰ τελευταῖα ταῦτα θεωρῶ ἄκρως πιθανόν, ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Σαΐτης ἱερεὺς ὁ ὁμιλήσας πρὸς τὸν Σόλωνα.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐν ἄλλῳ διαλόγῳ¹³ οἱ Αἰγύπτιοι ὁμιλοῦντες

τος ἄρα μετὰ καὶ τοὺς Βίχιγκ) δὲν ἐπανεῦρε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν Ἀμερικὴν ; Ὡς γνωστὸν προσήγγισε πρῶτον εἰς μίαν νῆσον τοῦ Βαχαμικοῦ συμπλέγματος, τὴν Γουμναχάνην, ἐκεῖ δ' ἔμαθεν ὅτι δυτικώτερον ὑπάρχει μία μεγάλη ἡπειρος, ἡ μετέπειτα Ἀμερικὴ.

¹²⁾ Οὕτω λ.χ. ἡ θεωρία περὶ καταστροφῶν τοῦ κόσμου διὰ κατακλυσμῶν ἢ πυρὸς (Τίμ. 22c) εἶναι ἡ Βαβυλωνιακὴ δοξασία περὶ ἐκπυρώσεως καὶ κατακλυσμοῦ, ἣν βραδύτερον ἐνεκολπώθησαν οἱ Στωικοί. Ὅρα B. M e i s s n e r, *Babylonien und Assyrien* II, 118.

¹³⁾ Κριτίας 110a-b. Φυσικά δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ διήγησις εἶναι αὐθεντικῶς αἰγυπτιακὴ ἢ γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ Πλάτωνος, ὅπερ ἴσως εἶναι πιθανώτερον. Δὲν θὰ ἀπεκλείετο ὅμως νὰ διετήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ὀνόματά τινα τῆς μεγάλης Μυκηναϊκῆς παραδόσεως. Τὸ πρᾶγμα ἄλλως δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἂν οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον σημειώσει γεγονότα τινὰ τῆς «παμπαιαίας» ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου, ταῦτα μόνον ἐντὸς τῆς 2ας χιλιετηρίδος δύνανται νὰ ἐντοπισθῶσι καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ.

περὶ τοῦ πολέμου πρὸς τοὺς Ἀτλαντίους ἀνέφερον διαρκῶς τὰ ὀνόματα τῶν Κέκροπος, Ἐρεχθέως, Ἐρυσίχθονος καὶ τῶν ἄλλων τῶν πρὸ τοῦ Θησέως γενομένων. Ὁ Πλάτων μάλιστα διατείνεται, ὅτι τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα ἐδίδοντο τὰ αὐτὰ (καὶ τῶν γυναικῶν ἔτι) κατὰ διαδοχὴν. Πάντως τὰ γεγονότα ἐν τῷ συνόλω των μαρτυροῦν, ἀνεξαρτήτως τῶν γνώμων τοῦ Πλάτωνος, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς 2ας χιλιετηρίδος, τοῦ μόνου ἄλλως δυνατοῦ. Νομίζομεν λοιπόν, ὅτι ἡ ἀπλουσιτέρα μέθοδος θὰ εἶναι νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ παραλλήλως καὶ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς περιοχῆς κατὰ τὴν 2αν χιλιετηρίδα καὶ εἶτα ὀλίγον τι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Σαΐτικῆς περιόδου. Τότε δὲ τὰ πράγματα θὰ ὁμιλήσουν ἀφ' ἑαυτῶν ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα, ἀφ' ὧν ἐξυφάνθη ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος.

Τὴν μεταξὺ Μεσαίου καὶ Νέου Βασιλείου περίοδον (ἀκριβῶς 200 ἐτῶν, 1780-1580) καταλαμβάνει σχεδὸν ὁλόκληρον ἡ κυριαρχία τῶν Ὑκσῶς (=ποιμένων κατὰ Μανέθωνα) Φαραῶ, οἵτινες ἦσαν ξένης, σημιτικῆς καταγωγῆς ἐπιβάται τοῦ θρόνου. Τὴν ἐναντίον των ἐπαναστασιν ὠργάνωσαν οἱ τοπικοὶ πρίγκηπες τῶν Θηβῶν. Σήμερον πάντες σχεδὸν οἱ ἐρευνῆται εἶναι σύμφωνοι, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐγένετο καὶ τῇ βοηθείᾳ ξένων, ἢ δ' ἔξωσις τῶν Ὑκσῶς ἐπετεύχθη διὰ τῆς σημαντικῆς βοηθείας μὴ αἰγυπτιακῶν δυνάμεων. Τοῦτο ἄλλως ἐξάγεται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουν ὡς βοηθοὺς εἰς τὸ ἐγχείρημα τοὺς Ηαπεβυ. Δυστυχῶς ἡ λέξις δὲν ἔχει πάντοτε τὴν αὐτὴν σημασίαν, διότι ἄλλοτε σημαίνει (ἰδίως παλαιότερον) τοὺς κατοίκους τῆς Λυβικῆς ἀκτῆς καὶ ἄλλοτε τοὺς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ὁ πολὺς Eduard Meyer πιστεύει ἀδιστακτῶς τὸ δεύτερον. Ἐκ τοῦ τίτλου δέ, τὸν ὁποῖον λαμβάνει ἡ σεβασμία βασιλομήτωρ Ἀαχοτέπ «Πριγκίπισσα τῆς ἀκτῆς τῶν Χανεβοῦ», ὅστις οὐδέποτε πλέον ἀπαντᾷ εἰς τὴν μακραίωνα φιλολογίαν τῆς Αἰγύπτου, συμπεραίνει ὅτι αὕτη ἐνυμφεύθη Κρητὰ πρίγκιπα. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Κρητῶν ἐπομένως ἀπηλλάθησαν οἱ Ὑκσῶς¹⁴.

Ἀνεξαρτήτως τῆς γνώμης ταύτης, ἣν ἄλλως δὲν παραδέχονται οἱ λοιποὶ ἱστορικοί, ἐλπίζω νὰ δημοσιεύσω προσεχῶς ἐργασίαν, ὅποθεν θὰ δειχθῇ ὅτι οὐχὶ οἱ ἀπόλεμοι Κρητες, ἀλλ' οἱ Μυκηναῖοι ἦσαν οἱ βοηθοὶ τῶν Αἰγυπτίων. Οἱ Κρητες ἀσφαλῶς θὰ συνετέλεσαν, περαιώσαντες διὰ τοῦ στόλου των τοὺς πολεμιστὰς τῶν Μυκηνηνῶν. Ἡ ἀφθονία ὅμως τοῦ χρυσοῦ, ὅστις ὑπὸ τοῦ Σλήμαν ἀνεκαλύφθη ἐντὸς τῶν βασιλικῶν θηκῶν τῆς ἀκροπόλεως, νομίζω ὅτι ἀσφαλῶς ἦτο τὸ τίμημα τῆς πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους βοηθείας. Ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐκόμι-

¹⁴) Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums* 2, 1, σ. 54-55.

σαν οἱ ρωμαεῖοι ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἀπλοῖκοι πολεμισταί, τὰ νέα ταφικά ἔθιμα, τὴν μουμιοποίησιν, τὴν προσωπίδα, τὴν ἐπιτύμβιον στήλην, τὰ πλουσιώτατα κτερίσματα. Εἶναι ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ καλυτέρα ἐρμηνεῖα τοῦ αἰφνιδίου «θαύματος» τῶν Μυκηνῶν ἐν μέσῳ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς πενίας τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου.

Ἡ βοήθεια διὰ στρατιωτικῆς πολυχειρίας ἐπ' ἀμοιβῇ οὐδέποτε πλέον ἔπαυσε παρεχομένη πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Μεσογείου. Πρῶτερον ἐνομιζέτο, ὅτι οἱ «Σαρδάναι» ἦσαν μισθοφόροι τῶν Αἰγυπτίων μόνον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ραμεσσῆ τοῦ Β'. Ἀλλ' αἱ πινακίδες τῆς Ἀμάρα ἐδειξαν, ὅτι καὶ πρῶτερον ἐχρησιμοποιοῦντο οὗτοι ὡς φρουραὶ ἐν Συρίᾳ. Οὕτω, συμπεραίνει ὁ Meyer, εἶναι ἀριστά δυνατὸν ἢ χρησιμοποίησις των νὰ ἀνάγεται ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Νέου Βασιλείου¹⁵. Τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος παρέχει τὸ πυκνότερον δοῦναι καὶ λαβεῖν μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν, Αἰγυπτιακῆς καὶ Κρητομυκηναϊκῆς, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Περὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν εὑρημάτων ἐν Ἑλλάδι παρέστη ἀνάγκη νὰ γραφῇ ὀλόκληρον βιβλίον (J. P e n d l e b u r g, Aegyptiaca).

Οἱ λαοὶ τῆς Μεσογείου δὲν μετέβαινον πάντοτε ὡς φίλοι εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἴτε πρὸς λαφυραγωγικὰς ἐκστρατείας, εἴτε πιεζόμενα ὑπὸ τῶν κυμάτων τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων τῶν λαῶν τοῦ 13 καὶ 12ου αἰῶνος, πλήθη διαφόρων Μεσογειακῶν φύλων ἐπέδραμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ Φαραὼ Μερνεφθᾶ καὶ Ραμεσσῆς ὁ Γ' ἔσχον σκληρούς, ἀλλ' ἐπιτυχεῖς ἀγῶνας πρὸς ἀπόκρουσίν των. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο ἀκόμη ἀρχετὰ ἰσχυρά, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ αὐτὰ τὰ στίφη. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναγράφονται Akaiwasha, Danuna, Tursha, Shekelesh, Shardana, οἵτινες ταυτίζονται πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, Δαναοὺς, Τυρσηνοὺς, Σικελοὺς καὶ Σαρδηνίους. Οἱ Pulesati ἢ Pelestim ταυτίζονται συνήθως πρὸς τοὺς Φιλισταίους, σπανιώτερον δὲ πρὸς τοὺς Πελασγούς.

Μετὰ τὴν 20ὴν δυναστείαν ἡ Αἴγυπτος οὐσιαστικῶς εἰσέρχεται εἰς τὴν περίοδον τοῦ ψυχόρραγῆματος. Ἀδύνατος, διηρημένη, μὲ τὸ τέλος τῆς προδιαγεγραμμένον, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τοὺς στηριζομένους ἐπὶ μισθοφόρων, πίπτει ἐν τέλει λεία τῶν Ἀσσυρίων. Ἡ τελευταία αὐτῆς ἔνδοξος ἀναλαμπὴ εἶναι ἡ 26ῆ δυναστεία τῆς λεγομένης Σαΐτικῆς περιόδου (663-525). Ὁ ρόλος τῶν Ἑλλήνων ἐνταῦθα εἶναι σπουδαιότατος διὰ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἡμῶν. Ὡς σχεδὸν χίλια ἔτη πρὶν, οὕτω καὶ τώρα Ψαμμήτιχος ὁ Α' ἀποτινάσσει τὸν ξενικὸν ζυγὸν τῇ βοήθειᾳ Καρῶν καὶ ἰδίᾳ Ἰώνων μισθοφόρων. Κατακτᾷ τὴν Συρίαν καὶ πολεμεῖ κατὰ τῶν Σκυθῶν. Ὁ υἱὸς του Νε-

¹⁵) Ed. M e y e r, ἔ.ἀ. 57.

χὼ (609-593), νικητὴς τῶν Ἀσιατῶν, βασιζέται καὶ πάλιν εἰς τοὺς Ἑλληνας. Οἱ Ἰωνες εἶναι, θὰ ἔλεγέ τις, οἱ θεοὶ του. Οἱ μεγάλοι Φαραὼ τοῦ Νέου Βασιλείου μεθ' ἑκάστην νίκην ἀφιέρωνον δῶρα μεγαλοπρεπέστατα εἰς τὸν Ἀμμωνα τῶν Θηβῶν. Ἦσαν χρυσὸς καὶ ἄλλα μέταλλα, πρόσθετα κτίσματα, κτήνη, ἀκόμη δὲ καὶ δοῦλοι. Ὁ Ἀμασις ὅμως προσφέρει τὸ δῶρόν του οὐχὶ εἰς τὸν Ἀμμωνα τῶν Θηβῶν, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Βραγχιδῶν. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τοῦτο. Μεγαλυτέραν ἴσως σημασίαν ἐνέχει τὸ γεγονός ὅτι τὸ δῶρον εἶναι λιτόν, ἀλλ' ἑλληνικώτατον: Εἶναι ἡ πανοπλία τοῦ βασιλέως. Ματαίως θέλει ἀναζητήσῃ τις τοιοῦτον ἀνάλογον εἰς τὴν προηγουμένην ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου. Αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι ἐμποτίζουν πλέον τὴν Αἴγυπτον. Ἐπιτρέπεται, διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπερηφάνου καὶ αἰωνοβίου χώρας, νὰ κτισθῇ Ἰωνικὴ ἀποικία, ἡ Ναύκρατις, ἣτις ἀποβαίνει τὸ κέντρον τοῦ πρωιμωτάτου ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Φαραὼ νῦν ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὸ νέον πνεῦμα καὶ τὰς νέας ἰδέας τῶν Ἑλλήνων, παρ' ὅλην τὴν πατροπαράδοτον συντηρητικότητά τῆς αἰγυπτιακῆς φυλῆς, ὡς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Breasted. Ὁ Νεχὼ δοκιμάζει νὰ ἀνοίξῃ τὴν πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν διώρυγα τοῦ Σουέζ καὶ ἀποστέλλει Φοίνικας ναυτικούς πρὸς ἑξακρίβωσιν τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν. Οὗτοι ἐπέστρεψαν μετὰ τρία ἔτη καὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι περιπλεύσαντες τὴν Ἀφρικανικὴν ἡπειρον, δύο χιλιάδας καὶ πλέον ἔτη πρὸ τοῦ ὁμοίου κατορθώματος τοῦ Βάσκο δὲ Γάμα.

Ὁ υἱὸς τοῦ Νεχῶ, Ψαμμήτιχος ὁ Β'. (593-588) ὠδήγησε τοὺς Ἑλληνας μισθοφόρους του μέχρι τοῦ Ἀβοῦ-Σιμβέλ εἰς τὴν Νουβίαν, ὅπου ἐχάραξαν τὰς ἐπιγραφάς των ἐπὶ τῆς κνήμης ἑνὸς κολοσσοῦ Ραμεσσῆ τοῦ Β'. Ὁ Ἀπρίης (588-569) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀμασις (569-525) εἶναι γνωσταὶ προσωπικότητες ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῆς φιλίας τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτη. Κατὰ τὸ 525 διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Καμβύσου ἐκόπη πλέον ὀριστικῶς τὸ νῆμα τῆς μακραίωνος Αἰγυπτιακῆς ἀνεξαρτησίας¹⁶.

Τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἱστορίας τὸ ἀντίστοιχον περίγραμμα εἶναι ἀπλούστερον. Ἦδη ἀπὸ τῆς 12ης δυναστείας ἔχομεν πυκνὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Ὑκσῶς Φαραὼ Κυὰν εὐρέθη εἰς τὴν Κνωσὸν ἐπὶ πώματος ἀλαβαστρίνης πυξίδος.

¹⁶) Θεωρῶ περιττὰς τὰς εἰδικωτέρας παραπομπάς. Ἀρκεῖτωσαν τὰ ἔργα τοῦ Ed. Meyer καὶ ἰδίᾳ τοῦ James H. Breasted, A History of Egypt.

Μετὰ τὸ 1600 εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ διεθνοῦς διαφέροντος εἰσέρχονται καὶ αἱ Μυκῆναι. Ἐπὶ Τουθμῶσιος τοῦ Γ', ἦτοι περὶ τὸ 1500 καὶ ὀλίγον βραδύτερον, οἱ Κεφτι εἰκονίζονται ἀφθόνως εἰς τοὺς τάφους τῆς Θηβαϊκῆς νεκροπόλεως κομίζοντες τὰ δῶρά των. Οἱ Κεφτι δυνατὸν νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι Κρητες. Τῶν δώρων των ὅμως ἐν καλὸν ποσοστὸν εἶναι ἀναμφισβητήτου κρητομυκηναϊκῆς προελεύσεως. Ἐν τῇ τέχνῃ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐπιδρῶσι τόσον πολὺ ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλλήλων μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν, ὥστε πολλάκις εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν τίς ὁ δανείζων καὶ τίς ὁ δανειζόμενος.

Περὶ τὸ 1500 π.Χ. μία τρομερὰ καταστροφή πλήττει ὁλόκληρον τὴν Κρήτην. Πόλεις, μέγαρα καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀνακτόρων καταστρέφονται διὰ παντός. Ἀκόμη καὶ ἱερὰ σπήλαια κατακρημνίζονται, ὡς τὸ τοῦ Ἀρχαλοχωρίου. Τὴν καταστροφήν ταύτην, τῆς ὁποίας ὑπεύθυνοι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπῆρξαν οἱ Ἀχαιοὶ (εἶναι ἔτι λίαν ἐνωρίς), ἀπέδωκα εἰς ἓν τρομερὸν φυσικὸν γεγονός, τὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας. Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης¹⁷ θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα μόνον ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν.

Ἡ Θήρα, νῆσος ἀρχικῶς στρογγύλη, ὡς εἶναι πᾶσαι αἱ ἠφαιστειογενεῖς νῆσοι, εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ βλαστήσεως (ἐλαία, φοῖνιξ) καὶ ἀνθηρῶν συνοικισμῶν, διότι τὸ ἠφαιστειὸν ἐπὶ μακρὸν καθῆυδε. Ὄταν ἡ ἔκρηξις ἐπῆλθε, κατεκάλυψεν ἡ ἠφαιστεια σποδὸς καὶ ἡ κίσσηρις τοὺς συνοικισμούς. Ἐκ τῶν εὐρημάτων γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ἔκρηξις πρέπει νὰ συνέβη περὶ τὸ 1500. Τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκρήξεως δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν καὶ ἐκ μεταγενεστέρων ἐκρήξεων τοῦ αὐτοῦ ἠφαιστείου, κυριώτατα ὅμως ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀδελφοῦ ἠφαιστείου Κρακαταύ (μεταξὺ Ἰάβας καὶ Σουμάτρας) κατὰ τὸ 1883. Ὁ,τι συνέβη ἐν Κρακατάου, λέγει ὁ Φίλιπσον, πρέπει νὰ συνέβη ἀπαρεγκλίτως καὶ ἐν Θήρα, διότι τὰ δύο ἠφαιστεια ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Κατὰ τὴν ἔκρηξιν ἡ μᾶλλον τὰς ἐπανειλημμένας ἐκρήξεις τοῦ Κρακατάου, αἷτινες διήρκεσαν τρεῖς ἡμέρας, συνέβησαν τὰ ἀκόλουθα φαινόμενα: Ἡ ἐκτοξευθεῖσα ἠφαιστεια σποδὸς ἔφθασε μέχρι τῆς στρατοσφαίρας καὶ ἐπὶ 6 μῆνας ἤωρεῖτο εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνέμων μέχρι τῆς Εὐρώπης. (Εἰς αὐτὴν ἀπέδωκαν τὰς θαύμασις δύσεις τοῦ ἡλίου κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο). Ἡ ἡμέρα μετεβλήθη εἰς νύκτα ἐντὸς ἀκτῖνος 150 χιλιομέτρων εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀπόστασιν διεσπάρησαν τοῖχοι καὶ πάντα τὰ αἰωρητὰ ἀντικείμενα εὐρίσκοντο εἰς ἀδιάκοπον τρομώδη κίνησιν. Αὕτη, ὡς καὶ αἱ κλαγγαὶ τῶν κινητῶν ἀντικειμένων, ἐπέφερον ἀπερίγραφτον ταραχὴν εἰς ἀν-

¹⁷) Τὴν λεπτομερεστέρην ἐκθεσιν ἐδημοσίευσεν ἐν «Antiquity», 1939.

θρώπους καὶ ζῶα, ἅτινα καὶ διὰ τῆς βίας διωκόμενα δὲν ἀπεμακρύνοντο. Οἱ φοβεροὶ κρότοι τῶν ἐκρήξεων ἠκούσθησαν εἰς ἀπόστασιν σχεδὸν 3.500 χιλιομέτρων (Αὐστραλία) καὶ κατὰ τινὰς ἔφθασαν μέχρι τῶν ἀντιπόδων. Πάντως πρόκειται περὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένου κρότου ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου. Κολοσσιαίους ὄγκους κισσήρεως ἐξήμεσε τὸ ἠφαιστειον, οἷτινες οὐ μόνον ἐκάλυψαν τὴν νῆσον, ἀλλὰ καὶ τὴν περίξ θάλασσαν, ὥστε νὰ φραχθῇ ἐπὶ μακρὸν εἰς λιμὴν τῆς γειτονικῆς Σουμάτρας. Σειρὰ θαλασσίων κυμάτων, ὕψους μέχρι 15 μέτρων, ἐπέδραμε κατὰ τῶν ἀκτῶν τῶν γειτονικῶν νήσων καὶ ἐπροξένησε τὰς μεγαλυτέρας καταστροφάς. Βράχοι μετεκινήθησαν, σιδηροτροχιαὶ καὶ ἀτμάμαξαι ἀνεσπάρσθησαν ἢ ἀνετράπησαν καὶ πόλεις ἐξυρίσθησαν κυριολεκτικῶς, ὡς τὸ Τελοῦγκ-Βετοῦγκ τῆς γειτονικῆς Σουμάτρας. Τὸ ἀτμόπλοιον *Maguw*, αἰωρηθὲν ὑπὲρ τὴν πόλιν ὑπὸ τοῦ κύματος, εὐρέθη κατόπιν ἀρκετὰ χιλιόμετρα μεσογίως ἐντὸς δάσους. Ὅσαι οἰκίαι ἀντέστησαν εἰς τὰ κύματα κατεστράφησαν ὑπὸ πυρκαϊῶν, ἃς ἐπροξένησαν αἱ ἀνατραπεῖσαι λυχνίαι. Κεραυνοὶ διεσταυροῦντο εἰς τὴν ὑπὸ ἠλεκτρικοῦ ρευστοῦ πεπληρωμένην ἀτμόσφαιραν, πλήξαντες φάρους καὶ ὑψηλὰ κτίσματα. Τριάκοντα ἑπτὰ χιλιάδες ψυχῶν ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν φοβερὰν αὐτὴν θεομηνίαν.

Ἐναντι τῶν 20 περίπου τετρ. χιλιομέτρων τῆς ἐκτιναχθείσης καὶ βυθισθείσης ἐκτάσεως τοῦ Κρακατάου ἔχομεν 80 τετρ. χιλιόμετρα ἐν Θήρα. Ἡ ἐκρηξις ὑπῆρξεν ἄρα τετράκις ἰσχυροτέρα. Τὸ στρῶμα κισσήρεως, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὸ περισωθὲν ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νήσου, ἔχει σήμερον πάχος 30 μέτρων. Ἐκ μεταγενεστέρων μικρῶν ἐκρήξεων γνωρίζομεν, ὅτι ἡ κίσσηρις κατεκάλυψε τὴν θάλασσαν μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπειδὴ ἡ ταχύτης τῶν θαλασσίων κυμάτων εἶναι συνάρτησις τοῦ βάρους τῆς θαλάσσης, ἣτις μεταξὺ Θήρας καὶ Κρήτης φθάνει εἰς δεκάκις καὶ ἐνίοτε τριακοντάκις μεγαλύτερον βάθος ἢ ἐν Κρακατάου, τὰ κύματα θὰ ἦσαν μεγαλύτερα καὶ πολὺ ταχύτερα. Εἶναι μαθηματικῶς βέβαιον, ὅτι εἰς διάστημα χρόνου ἐλάχιστον τὰ κύματα τότε ἔφθασαν εἰς Κρήτην (ἀπέχουσαν 600 μίλλια), ὅπου ἐπροξένησαν τρομερὰς καταστροφὰς εἰς ὅσα μέρη ἦσαν χθαμαλά. Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ μακαρίτου καθ. Ν. Κρητικοῦ, τυπικὸν φαινόμενον τῆς Θήρας εἰδικῶς εἶναι καὶ ἡ παρουσία σειρᾶς σεισμῶν, ἐκτεινομένων εἰς εὐρείαν ἀκτῖνα περίξ τῆς Ἀνατ. Μεσογείου καὶ συνοδευόντων πᾶσαν ἐκρηξίν τοῦ ἠφαιστείου. Οὐδεμία πρέπει νὰ παραμείνη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Κρήτη ἠρημώθη. Τὰς παραδόσεις περὶ ἐρημώσεως δὲν ἐλησμόνησαν ποτὲ οἱ κάτοικοι, διότι τὰς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ μάλιστα ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν Πραισίαν (ἦτοι τὴν «Ἐτεοκρητικὴν») παράδοσιν, ἃν καὶ τὰς ἀποδίδει εἰς ἄλλας ἐποχὰς καὶ ἀφορ-

μάς¹⁸. Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς ἐκρήξεως τὰ σημειωθέντα ἐν Κρακατάου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι πολὺ ἐντονώτερα θὰ συνέβησαν καὶ ἐδῶ καὶ θὰ ἐγένοντο αἰσθητὰ μέχρι καὶ τῆς Αἰγύπτου. Εἶναι τῷ ὄντι ἀπορίας ἄξιον, πῶς δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀκόμη σχετικαὶ μαρτυρίαι.

Ἐκτοτε ἡ Κρήτη παρακμάζει σταθερῶς. Ἡ προσωρινὴ παράτασις ζωῆς ἐπὶ 50-100 ἔτη τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ καὶ μόνου δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀνακόψῃ τὸν ροῦν τῶν γεγονότων. Τὴν θέσιν τῆς Κρήτης καταλαμβάνει ἀπὸ τοῦ 1500 ἡ Πελοπόννησος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὰς Μυκῆνας. Ἀμένωφισ ὁ Γ', ὁ μεγαλοπρεπέστερος τῶν Αἰγυπτίων Φαραὼ (περὶ τὸ 1411-1375) διατηρεῖ σχέσεις στενὰς πρὸς τὰς Μυκῆνας πλέον, οὐχὶ τὴν Κρήτην.

Ἐνα περίπου αἰῶνα βραδύτερον βλέπομεν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν πλήρη πλούτου, δόξης, πολεμοχαροῦς ἀτμοσφαιράς καὶ πυκνῶν διεθνῶν σχέσεων, νὰ ὀσφραίνωνται τοὺς πρώτους κινδύνους. Αἱ Μυκηναϊκαὶ ἀκροπόλεις ἐνισχύονται. Τειχίζονται συμπληρωματικῶς αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς καὶ ἀνεγείρεται ἐσπευσμένως ἡ μεγάλη ἀκρόπολις τοῦ Γλαῦ. Δὲν ἐπρόφθασαν κἄν νὰ ἀνεγείρουν πραγματικὸν ἀνάκτορον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς. Ἡ καταστροφὴ φαίνεται ὅτι εἰσέρχεται ταχέως καὶ μεταξὺ 1200 καὶ 1100 καταστρέφεται ὀριστικῶς πᾶν κέντρον τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

* * *

Ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ τούτου πλαισίου θὰ τοποθετηθοῦν τώρα εὐκόλως καὶ ἀνέτως πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ μύθου τῆς Ἀτλαντίδος. Ἦδη ἄγνωστός τις εἶχε ριψοκινδυνεύσει ἀνώνυμον ἄρθρον εἰς τοὺς Times τοῦ Λονδίνου (19 Ἰαν. 1909), μετὰ τὰς θαυμασίας ἀνακαλύψεις ἐν Κρήτη, ὑποστηρίζων ὅτι αὕτη ἦτο ἡ «Ἀτλαντὶς» τῶν Αἰγυπτίων. Ἐτόνιζε τὰς ὁμοιότητας τῶν περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεων πρὸς τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους (σύλληψις ταύρων ἄνευ ὄπλων, ὀργάνωσις, νόμοι κλπ.) καὶ τὴν ἀκμαίαν ἐπικοινωνίαν τῆς νήσου πρὸς τὴν Αἴγυπτον (Κεφτὶ κλπ.). Ἐξαφανισθέντων εἶτα ἀποτόμως τῶν Κρητῶν (ὁ συγγραφεὺς τότε δὲν ἐγνώριζε νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα) μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μυκηναίων, οἱ Αἰγύπτιοι ἔπλασαν τὸν μῦθον περὶ καταβυθίσεως τῆς νήσου. Τὸ ἄρθρον εὔρεν ἀρκετὴν ἀπήχησιν. Ἐσπευσαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑποστηρίξουν τὰ αὐτά, μεθ'

¹⁸) Ἡροδ. 7, 11.

ὁ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ συγγραφεὺς ἐπανῆλθεν ἐνυπογράφως πλέον καὶ εἰς ἐπιστημονικὸν περιοδικόν: Ἦτο ὁ K. Frost¹⁹

Νομίζομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ εὐστοχωτέρα ἐρμηνεία. Νῆσος μεγάλη, πανευδαίμων καὶ ἰσχυρὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν αἰγυπτιακῶν γνώσεων δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ νὰ «πλάσουν» τὸν μῦθον περὶ καταβυθίσεως ἦτο κάπως δύσκολον, ἔστω καὶ ἂν εἶχον τὸ ἰδικόν των παραμύθιον τοῦ Ναυαγοῦ. Ἐπειτα ὑπάρχει καὶ ὁ στρατὸς τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἀθρόος «ἔδου κατὰ γῆς», κατόπιν σεισμῶν ἐξαισίων καὶ κατακλισμῶν, ἐν διαστήματι ἐνὸς ἡμερονυκτίου («μιας ἡμέρας καὶ νυκτὸς χαλεπῆς ἐπελθούσης») ²⁰, ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀτλαντίδος. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀναμφισβητήτως εἶχον ἀκούσει περὶ καταβυθίσεως μιᾶς νήσου, ἣτις ἦτο ἡ Θήρα, ἀλλὰ ταύτην, μικρὰν καὶ ἄσημον, δὲν τὴν ἐγνώριζον. Τὸ πρᾶγμα μετέφερον εἰς τὴν γειτονικὴν Κρήτην, τὴν δεινῶς πληγεῖσαν νῆσον, καὶ τὴν μετὰ τῆς ὁποίας ἐπαφὴν ἀπώλεσαν αἰφνιδίως. Ἡ εἶδησις περὶ ἀπωλείας μυριάδων ψυχῶν ἐτυποποιήθη εἰς τὸν μῦθον περὶ καταποντισθέντος στρατεύματος. Μὲ τὴν ἔλλειψιν δὲ ἀλληλουχίας καὶ λογικῆς, ἣτις χαρακτηρίζει τοὺς μύθους (ὡς καὶ τὰ ἄλλα λαϊκὰ προϊόντα), ἀσφαλῶς οὔτε καὶ ὁ Πλάτων ἠσθάνθη τὴν ἀνακολουθίαν, ὅτι ταυτοχρόνως ἐβυθίσθησαν ἡ Ἀτλαντὶς εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν καὶ πᾶν τὸ μάχιμον τῶν Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις φυσικά!

Ἀλλὰ διατὶ ὁ στρατὸς εἶναι τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ κατόρθωμα πάλιν ἰδικόν των; Καὶ ἐδῶ ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἀπλῆ καὶ ἀβίαστος: Ὁ Σαΐτης ὁμιλεῖ πρὸς Σόλωνα τὸν Ἀθηναῖον. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι Ἰωνες. Ἐπὶ πολλὰς τῶρα γενεάς, γνωρίζει ὁ Σαΐτης, ἡ Αἴγυπτος στηρίζεται εἰς τοὺς Ἰωνας ὀπλίτας καὶ δι' αὐτῶν ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐπὶ Ψαμμητίχου τοῦ Α'. Οἱ Ἰωνες εἶναι οἱ γενναιότεροι τῶν στρατῶν. Εἰς αὐτοὺς λοιπὸν ὀφείλεται καὶ τὸ κατόρθωμα κατὰ τῶν Ἀτλαντίων!

Ἐξ ἴσου νοητὴ ἀποβαίνει καὶ ἡ παράδοσις, περὶ κυριαρχίας τῶν Ἀτλαντίων μέχρι Λιβύης καὶ Τυρρηνίας καὶ περὶ ἀπειλῆς οὐ μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν ὁποίων ἐπεχείρησαν νὰ δουλώσουν «τὸν ἐντὸς τοῦ σιόματος πάντα τόπον» ²¹. Γνωρίζομεν πράγματι, ὅτι οἱ «λαοὶ τῆς Θαλάσσης» ἐπετίθεντο διὰ τοῦ Δέλτα καὶ ὅτι

¹⁹) *The Critias and Minoan Crete*, J.H.St. 33, 189 ἐξ.

²⁰) Π λ α τ. Τίμ. 25 c-d,

²¹) Τίμ. 25b.

ἐν μέρει συνετρίβησαν διὰ ναυμαχιῶν, ὡς δεικνύουν τὰ ἀνάγλυφα Ραμεσσῆ τοῦ Γ' ἐν Medinet-Habu ²². Αἱ μνημονευθεῖσαι ὀχυρώσεις τῶν Μυκηναϊκῶν ἀκροπόλεων, εἶναι φανερόν, ὑποδηλοῦσι κίνδυνον. Ἐν τὸς τοῦ ἀγρίου κλυδωνισμοῦ τῶν λαῶν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἶναι ἀπολύτως θεμιτὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ περιπλανώμενοι λαοὶ ἐπειτέθησαν ἢ ἐδοκίμασαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος προτοῦ φθάσουν μέχρις Αἰγύπτου. Ἄν τοῦτο συνέβη, ἐνικήθησαν ἀσφαλῶς, διότι δὲν ἔχομεν δείγματα περὶ καταστροφῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔφθασαν ἐξησθενημένοι. Ἐντεῦθεν ἡ Αἰγυπτία παράδοσις, ὅτι οἱ «Ἀθηναῖοι» ἔσωσαν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τῆς κατατροπώσεως τῶν Ἀτλαντίων. Γνωρίζομεν ἄλλως τόσον ὀλίγα ἀκόμη περὶ τῆς καθ'αυτὸ ἱστορίας κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀληθεύῃ ἡ παράδοσις κατὰ γράμμα: Μεγάλῃ τις στρατεία τῶν δυτικωτέρων Μεσογειακῶν στοιχείων (Τούρσα, Σεκελές, Σαρδάνα), εἶναι δυνατὸν νὰ συνετρίβη ὑπὸ τῶν κραταιῶν δυναστῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀπομένει τέλος νὰ εὔρωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς μεταθέσεως τῆς βυθισθείσης νήσου εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν. Εἰς τοῦτο θὰ μᾶς βοηθήσουν δύο γεγονότα. Πρῶτον ὁ τότε πρόσφατος περίπλους τῆς Ἀφρικῆς ἐπὶ Νεχῶ. Οἱ ἐπανελθόντες ναυτικοὶ θὰ διηγοῦντο ἀσφαλῶς τὰ θαυμάσια παραμύθια, τὰ ὅποια δημιουργοῦν ὅλοι οἱ ναυτικοὶ λαοί. Ἄφ' ἑτέρου οἱ Σαῖται ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι πιστεύω ὅτι εἶχον γνῶσιν πηγῶν ὡς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μεδινέτ-Ἀβοῦ, ἐγνώριζον ἀορίστως περὶ λαῶν, οἵτινες εἶχον προσβάλει ποτὲ τὴν Αἴγυπτον, ἀφοῦ ἐξεκίνησαν ἐκ τοῦ βάθους τῆς Μεσογείου. Αὐτοὶ λοιπὸν ἦσαν οἱ «Ἀτλαντικοὶ πολεμισταί».

Οὕτως ὁ περὶ Ἀτλαντίδος μῦθος δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μία ἱστορικὴ παράδοσις, ἣτις κατὰ τὸν τυπικὸν τρόπον τῆς παραμορφώσεως τοιούτων γεγονότων ἀπετελέσθη ἀπὸ συνονθηλέυμα διαφόρων ἐπεισοδίων. Ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας, συνοδευθεῖσα ἀπὸ τρομερὰ φυσικὰ φαινόμενα, αἰσθητὰ μέχρις Αἰγύπτου, καὶ ἡ σύγχρονος ἐξαφάνισις τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὰς Αἰγυπτιακὰς ἀγορὰς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν μῦθον περὶ καταποντισμοῦ νήσου ὑπὲρ πᾶν ὄριον μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς. Ἡ μετάθεσις τῆς εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανὸν ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν μνημονευθέντα περίπλου τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Αἱ ἐπι-

²²) Ὅρα ἐπὶ παραδείγματι Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums* 2, 1 πιν. VI. Bossert, *Altcrete*, εἰκ. 552.

δρομαὶ Ἰταλιωτικῶν λαῶν προσετέθησαν εἰς τὸν μῦθον ὡς ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀτλαντίων. Ἡ ἐνδεχομένη συντριβὴ των ὑπὸ τῶν Μυκηναίων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἰώνων ὀπλιτῶν παρὰ τοῖς Σαΐταις Φαραὼ ἐδημιούργησαν τὸν θρύλον περὶ ἀητιήτου στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ πυρὴν τῶν γεγονότων τούτων, ἅτινα συσσωματοῦνται εἰς ἓνα ἱστορικὸν μῦθον, εἶναι ἡ ἔκρηξις τῆς Θήρας καὶ τὸ ἔτος ± 1500 π.Χ. Κατέρχονται δὲ τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τοῦ μύθου μέχρι περίπου τοῦ 600 π.Χ. Καλύπτουσι λοιπὸν χρονικὸν διάστημα 900 ἐτῶν, τὸ ὁποῖον ὁ Σαΐτης ἱερεὺς προέβαλεν ἀκριβῶς δεκαπλασίως εἰς τὰ σκότη τῆς παρελθόντος. Ἐφθασεν οὕτω, ὁμοῦ μετὰ τόσων ἄλλων ἀδυνάτων, εἰς τὴν ἀδύνατον χρονολογίαν τῶν 9.000 ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς του.

Ἀθῆναι, Μάρτιος 1950

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ